

Sosial arv, et åpnende eller lukkende begrep?

Et litteraturstudie.

Kandidatnummer: 5026

Diakonhjemmet Høgskole

Bacheloroppgave

Bachelor i sosialt arbeid, heltid

Kull: SOS 11

Antall ord: 8679

5.05.2014

1. INNLEDNING	3
1.1 PRESENTASJON AV PROBLEMSTILLING	4
1.2 BAKGRUNN FOR PROBLEMSTILLING.	4
1.3 PROBLEMSTILLINGENS SOSIALFAGLIGE RELEVANS	4
1.4 DEFINISJON OG AVKLARING AV BEGREP I PROBLEMSTILLING	6
1.4.1 DEN SOSIAL ARVEN	6
1.4.2 SOSIALHJELP	6
1.4.3 UNGE VOKSNE	6
2. METODE	8
2.1 LITTERATURSTUDIE	8
2.2 SØKEORD OG DATABASER	8
2.3 KILDEKRITIKK	9
3. LITTERATUR OG TIDLIGERE FORSKNING	10
3.1 GUSTAV JONSSON: SOSIAL ARV	10
3.2 DETERMINISME	11
3.2.1 RISIKO	11
3.3 MØNSTERBRYTNING	13
3.3.1 RESILIENS	14
3.5 SOSIAL STABILITET OG MOBILITET	14
3.6 LANGTIDSEFFEKTER AV Å VOKSE OPP I FAMILIER SOM MOTTAR SOSIALHJELP	15
4. DRØFTING	19
4.1 DET FINNES ET MØNSTER Å BRYTE	19
4.2 MØNSTERBRYTING KAN ÅPNE FOR TIDLIGERE FOREBYGGING	20
4.3 MØNSTERBRYTING: ET BEGREP Å BRUKE	21
4.6 SOSIAL ARV OG DETERMINISME	22
4.4 KAN DETERMINISME FØRE TIL ANSVARSFRASKRIVELSE?	23
4.5 STIGMATISERING OG SELVOPPFYLLENDE PROFETI	24
4.8 AVSLUTNING DRØFTING	25
AVSLUTNING	26
LITTERATURLISTE	27

1. Innledning

Sosial arv har de siste årene blitt et svært populært begrep i den sosialpolitiske debatten. Siden begrepet ble lansert i 1969 (Elsborg, Hansen og Hansen, 1999a:19) har det blitt tatt flittig i bruk av sosialarbeidere, sosionomer, samfunnsforskere og pedagoger. Sosial arv viser til de sosiale og psykologiske egenskapene og adferdsmønstrene vi arver av våre foreldre. Dette er til forskjell fra den mer tradisjonelle oppfattelsen av arv, som noe biologisk og genetisk bestemt. Mange har stilt spørsmålsteget ved at arvets deterministiske aspekt har blitt for tungt vektlagt, og pekt på de utfordringer det fører med seg. Andre viser til begrep som mønsterbryting og resiliens for å gi en bredere forståelse av hvilke utfall den sosiale arven kan ha.

Denne oppgaven tar utgangspunkt i begrepet sosial arv. Jeg vil forsøke å gjøre rede for hvilken betydning begrepet har for unge voksne sosialhjelpsmottakere. I første del av oppgaven vil jeg gjøre rede for hva sosialt arbeid er, valg av problemstilling og metodisk tilnærming til oppgaven. Andre del av oppgaven utgjør den teoretiske basen hvor jeg gjøre rede for relevant teori og empiri. Her vil jeg blant gå nærmere inn i begrepene determinisme og mønsterbryting, som jeg ut fra min problemstilling opplever som to relevante aspekter av den sosiale arven. Avsluttende teori vil være en forskningsrapport av Lorentzen og Nielsen (2008) ved navnet *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp*. Her vil jeg se nærmere på hvordan forskningsfeltet forholder seg til sosial arv, og om det er et fenomen som det finnes forskningsmessige bevis for å bruke. I siste del av oppgaven vil jeg drøfte problemstillingen min opp mot de to begrepene determinisme og mønsterbryting. Jeg vil se nærmere på om sosial arv med et forsterket deterministisk aspekt lukker for en bedre forståelse av unge voksne sosialhjelpsmottakere. Eller om fenomenet mønsterbryting kan gi en åpning og utvei fra destruktive mønstre og dermed gir belegg for å bruke begrepet sosial arv.

Livsfasoverganger kan være utfordrende for mennesker i alle aldre, men overgangen fra ungdom til voksne kan av mange oppleves som spesielt utfordrende. Overgangen til et mer selvstendig liv innebærer å måtte ta et større ansvar for økonomiske og sosiale forhold, arbeid og utdanning (Hammer og Hyggen 2013). Sosial arv kan fremstå som et noe uklart begrep. Det omfatter noe som på den ene siden kan virke helt opplagt for de fleste, nemlig at vi i mer eller mindre kommer til å ligne våre foreldre. Samtidig favner begrepet komplekse sammenhenger som vanskelig lar seg analysere. Jeg vil prøve å gi uttrykk for noen av

sammenhengene mellom den sosiale arven og unge voksne som mottar sosialhjelp.

1.1 Presentasjon av problemstilling

Mitt valg av problemstilling landet på følgende spørsmål:

Er sosial arv et åpnende eller lukkende begrep i møte med unge voksne som har vokst opp med sosialhjelp, og som selv er sosialhjelpsmottakere?

1.2 Bakgrunn for problemstilling.

”Flere studier forteller at problemer som identifiseres tidlig i barndommen og består i ungdomstiden, ser ut til å ha større negative konsekvenser for unge voksne enn problemer som oppstår tidlig i ungdomstiden. Effekten av flere risikofaktorer er mer enn summen av dem” (Frønes 2013:100).

Jeg fanget en interesse for begrepet sosial arv da jeg i 4. semester var i praksis ved et NAV-kontor i Oslo. Der opplevde jeg å møte et foreldrepar som selv var sosialhjelpsmottakere, som tok med seg sin sønn til sosialkontoret på hans 18årsdag , for at han skulle søke sosialhjelp. For foreldrene var det en ekstra inntekt i måneden, og god hjelp når de skulle forsørge sin store familie. For meg var dette helt fremmed og sjokkerende. Jeg stilte meg spørsmålene; er dette vanlig? Er det dette han vil? Er det foreldrenes sosialhjelpsmottak som gjør at også deres sønn tilsynelatende går i samme spor? Er det sosial arv eller andre faktorer som legger til rette for at slike mønstre mønster etablerer seg? Denne episoden er bakgrunnen for mitt valg av tema. En av grunnene til at jeg trekkes mot gruppen av unge voksne, er at overgangen fra barn til voksen for mange er en utfordrende periode i livet. Mange blir i denne perioden for første gang stilt ovenfor store avgjørelser og utfordrende valg.. Kanskje er jeg også særskilt interessert i denne gruppen fordi jeg selv er 23 år og jeg kan med dette som utgangspunkt relatere meg til perioden og utfordringene den bringer med seg.

1.3 Problemstillingens sosialfaglige relevans

Jeg ønsker å starte med en definisjon av sosialt arbeid som er hentet fra Brænna og Slettebø sitt arbeid ved Diakonhjemmet høyskole:

”Profesjonelt sosialt arbeid har til hensikt å begrense, overvinne og forebygge sosiale problemer og å bedre brukernes livskvalitet og levekår. Fagutøvelsen bygger på menneskerettighetene og retter seg mot individ-, gruppe, organisasjons- og samfunnsnivå” (Brønna og Slettebø, 2007, Diakonhjemmet Høgskole, unpubl.)

Jeg mener definisjonen på en god måte oppsummerer hva sosialt arbeid er, dets mål, og virkeområde. Sosialarbeiderens felt er mangfoldig, spennende og allsidig. Arbeidet omhandler ikke bare én dimensjon eller ett enkelt forhold, men står i et spenningsfelt mellom flere (Levin 2004). Definisjonen trekker frem menneskerettighetene som et viktig grunnlag for god fagutøvelse. I tillegg vil jeg trekke frem det yrkesetiske grunnlagsdokumentet (videre referert til som, grunnlagsdokumentet) utarbeidet av Fellesorganisasjonen (FO) for blant annet sosionomer. Dokumentet bygger også på menneskerettighetserklæringen og har som mål å blant annet styrke etisk bevissthet og handling. Verdier som menneskelivets ukrenkelighet, helhetssyn på mennesker, likeverd og ikke-diskriminering står sterkt i det yrkesetiske grunnlagsdokumentet og er viktig i arbeid med utsatte grupper (FO 2010).

Hvorfor problemstillingen er relevant for sosialt arbeid kan begrunnes i flere ledd. Først og fremst handler sosial arv om enkeltmennesker, og deres tilknytning til omgivelsene. Dette er og en viktig dimensjon i sosialt arbeid, hvor man i stor grad møter enkeltindivider, men ser dem i sammenheng med sin kontekst og de relasjoner de er i (Levin 2004). Leenderts (2009: 29) skriver at all profesjonell omsorg beveger seg i spenning mellom det å betrakte mennesket som kategori og som person. Dette er et viktig moment i debatten om sosial arv. I arbeids- og sosialdepartementets forslag til stortingsvedtak for budsjettåret 2014 er det tydelig at de har et ønske om å jobbe mot de økonomiske og sosiale ulikhetene i samfunnet vårt. Der uttrykkes det blant annet et ønske om å legge til rette for at alle barn og unge skal ha mulighet til utvikling og deltagelse uavhengig av foreldres økonomiske og sosiale situasjon. Dette viser at den sosiale arvens innvirkning på barn og unges liv er et tema som er på dagsordenen også i regjeringen, noe som er av stor betydning for yrkesutøvere som arbeider sosialfaglig (Arbeidsdepartementet 27. september 2013). Sosialt arbeid er et fagområde som jobber for å bedre menneskers livskvalitet og levekår. I boken *Ung voksen og utenfor: Mestring og marginalitet på vei til voksenlivet* skriver Hyggen og Hammer (2013: 221) at flere i gruppen av unge sosialhjelpsmottakere har alvorlige sammensatte problemer, og at det i deres situasjon er stor risiko for marginalisering. Unge voksne sosialhjelpsmottakere er i en situasjon hvor det i mange tilfeller er grunn til bekymring. Det understrekes at slike problemer ofte kan ha rot i forhold knyttet til oppveksten (Brage m. fl. 2013: 220).

1.4 Definisjon og avklaring av begrep i problemstilling

1.4.1 Den sosial arven

Når jeg i denne oppgaven skriver om sosial arv er det følgende definisjon som ligger til grunn: *Negative sociale og psykologiske mønstre, som reproduceres over generationer* (Elsborg, m.fl. 99a:19). Definisjonen viser til at det ikke bare er genetisk arv som har innvirkning på menneskers liv, men at også sosiale og psykologiske forhold kan arves. Ofte blir ordet negativ satt foran sosial arv, da sosial arv i seg selv er noe vi alle i stor grad blir utsatt for. Negativ sosial arv viser til de destruktive mønstrene og de negative egenskapene barn lærer av sine foreldre, og som de tar med seg inn i voksenlivet (Jensen 2005:30).

1.4.2 Sosialhjelp

Retten til sosialhjelp er lovfestet i lov om sosiale tjenester i NAV (sosialtjenesteloven).

Lovens formål står beskrevet i kapittel 1. § 1.:

”Formålet med loven er å bedre levekårene for vanskeligstilte, bidra til sosial og økonomisk trygghet, herunder at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig, og fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet.

Loven skal bidra til at utsatte barn og unge og deres familier får et helhetlig og samordnet tjenestetilbud.

Loven skal bidra til likeverd og likestilling og forebygge sosiale problemer.”
(sosialtjenesteloven 18. desember 2009 nr. 131).

Sosialhjelp er på mange måter det siste offentlige økonomiske sikkerhetsnettet tilgjengelig for mennesker med økonomiske vansker. Sosialhjelp er ment som en midlertidig ytelse, men uten en lovfestet begrensning på hvor lenge man kan motta ytelsen. Den er behovsprøvd, noe som vil si at det er en individuell vurdering som gjøres avhengig av den enkelte søkers økonomiske situasjon (Lorentzen 2008:19). Med langtidsmottak regnes sosialhjelpsmottaker som har minst én sammenhengende stønadperiode på 6 måneder (Dahl m.fl. 2006: 33).

1.4.3 Unge voksne

Det har vært utfordrende for meg å finne et eksakt aldersspenn for gruppen unge voksne, da det varierer veldig fra hvor jeg har henvendt meg. Ivar Frønes (2013) snakker om perioden fra

slutten av tenårene og frem til omkring 30-årsalderen. Hammer og Hyggen (2013: 14) har et enda større aldersspenn for ung voksen-fasen som strekker seg fra 18-40-åren. Men de skiver at det vanligvis er et uttrykk som favner aldersspennet fra slutten av tenårene til slutten av 20-årene. Når jeg i problemstillingen snakker om unge voksne, legger jeg størst vekt på aldersgruppen 18-24. Noe av bakgrunnen for dette valget er at risikoen for å motta sosialhjelp synes å være høyest i 20-årsalderen. Dette vil jeg komme nærmere inn på senere i oppgaven.

Jeg har noen steder valgt å omtale de unge voksne sosialhjelpsmottakerne for *brukere*, og ikke for klienter slik som de blir omtalt i noe litteratur. Dette på bakgrunn av at jeg bruker Brønna og Slettebø (2007) sin definisjon av sosialt arbeid, og at de der viser til *brukere*.

2. Metode

2.1 Litteraturstudie

Oppgaven er en litteraturstudie. Valg av metode ble gjort på bakgrunn av de retningslinjene jeg fikk fra høyskolen, inkludert vurderingskriteriene. I følge Pettersen (2013: 58) betyr metode fremgangsmåte. Metode er måten man ønsker å gå frem på for å finne svar på, eller undersøke problemstillingen. I et litteraturstudie er det litteraturen som legges frem og drøftes, som er selve grunnlaget for oppgaven. En litteraturstudie handler om å legge frem egen forståelse av allerede eksisterende data om fenomener, som er funnet ved å søke i litteratur- og artikkeldatabaser (Jacobsen 2010). Valg av teori og litteratur er avhengig av hva en selv mener best kan forklare de fenomener en studerer (Dalland 2012:67). Siste del av oppgaven er et drøftingskapittel hvor jeg drøfter problemstillingen min opp mot den litteratur jeg har gjort rede for tidligere i oppgaven. Når man drøfter, diskuterer man en påstand fra forskjellige sider. Det er gjennom drøftingen man skal vise den nye innsikten man har fått rundt emnet, og hvordan denne kunnskapen henger sammen med allerede eksisterende kunnskap. Det er i den delen av oppgaven man viser hvilken sammenheng det er mellom de teoretiske perspektivene man viste til i arbeidet med problemstillingen, og resultatet fra selve studiet. Man skal vise evne til kritisk og systematisk refleksjon, og diskusjonen skal bygge på kvalifiserte argumenter. Det vil si at argumentene inneholder enten teori eller empiri, gjerne også begge deler (Dalland 2012:143).

2.2 Søkeord og databaser

De søkeordene jeg i størst grad har benyttet meg av i arbeidet med å finne relevant litteratur er; sosial arv, sosialisering, determinisme, mønsterbryting, unge voksne, sosialhjelp, NAV, resiliens og risiko. Jeg har også søkt på begrep som generasjonsoverføring og sosial reproduksjon da dette er begrep med stor grad av samme innhold som sosial arv. Jeg har gjort noen av søkene på engelsk og på dansk for et videre søkefelt. Som et hjelpemiddel i prosessen har jeg i stor grad benyttet meg av internett. For å skaffe bøker, tidsskrifter og andre utgitte verk har jeg brukt søkemotorene til Deichmanske bibliotek og Diakonhjemmets bibliotek på nett. I tillegg har jeg brukt databasene Bibsys, Oria, Idunn, Store Norske Leksikon, Statistisk sentralbyrå, FAFO, Regjeringen og Lovdata. Jeg har etterhvert kunnet sirkle meg mer inn i de ulike databasene for å få mer presise treff. Arbeids- og sosialdepartementet er eksempelvis det departementet problematikken i min oppgave i størst grad er knyttet opp til.

2.3 Kildekritikk

Sosialt arbeid er et fagfelt i stadig vekst, som utvikler og forandrer seg i takt med samfunnet. Dette kan skape utfordringer i forhold til å finne oppdatert litteratur og forskning. Dette er gjerne noe av svakheten med et litteraturstudie. Sannsynligheten er også stor for at jeg har utelatt eller ikke funnet litteratur som kunne ha vært av interesse for oppgaven. Jeg har i stor grad forsøkt å forholde meg til primærkilder altså litteratur i sin originale form, som ikke er omarbeidet. I noen tilfeller har jeg også tatt i bruk sekundærkilder hvor tekstene er bearbeidet og presentert av en annen enn den opprinnelige forfatteren (Dalland 2012). Tallene jeg viser til i oppgaven er hentet fra Statistisk sentralbyrå (SSB) og forskningsstiftelsen FAFO. Tallene jeg har hentet fra SSB som omhandler sosialhjelpsmottak bygger primært på opplysninger fra enkeltpersoner. Statistikken omfatter alle som mottar sosialhjelp i løpet av et år, og innehar opplysninger om mottakernes kjønn, siviltilstand, viktigste kilde til livsopphold med mer. SSB opplyser om at opplysningene er selvrapporterte, og åpner dermed opp for feilinformering (SSB 2013).

Jeg har valgt å ta med deler av rapporten *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp* av Thomas Lorentzen og Roy A. Nielsen (2008). Tallene i rapporten er noe eldre enn ønskelig, men jeg har heller ikke kommet over andre utgivelser i samme omfang, som går så tett inn i sosial arv-problematikken. Rapporten er også brukt som kilde i flere lærebøker, blant annet boken til Torild Hammer og Christer Hyggen (2013) *Ung voksne og utenfor*, og *Fattigdommen dynamikk* av Ivan Harsløf og Sissel Seim (2008). SSB refererer også til rapporten ved flere anledninger i deres utgivelser (Epland og Kirkeberg 2010).

I oppgaven benytter jeg meg av to arbeidspapirer utgitt av Socialforskningsinstituttet i København, som begge kom ut i 1999. En svakhet ved dette materialet er at det er en stund siden det ble utgitt, og det kan stilles spørsmål tegn ved dets troverdighet. Samtidig opplever jeg at spørsmålene som blir stilt, og momentene de tar opp er absolutt relevante og fremdeles aktuelle.

3. Litteratur og tidligere forskning

I denne delen av oppgaven vil jeg gå nærmere inn i begrepet sosial arv, dets opphav og faglige ståsted. For å forankre forståelsen av den sosiale arven vil jeg gjøre rede for to begreper: mønsterbryting og determinisme som eks. på to ytterpunkter resultert av sosial arv. Videre tar jeg utgangspunkt i forskningsartikkelen *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp* av Lorentzen og Nielsen (2008) for å prøve å avklare om det er belegg for å tenke sosial arv i møte med unge sosialhjelpsmottakere.

3.1 Gustav Jonsson: Sosial arv

I 1969 lanserte den svenske psykiateren Gustav Jonsson begrepet ”den sosiale arv”. Til grunn lå hans arbeid med sosialt marginale familier. Han fant at det ikke bare er genetiske faktorer som går i arv, men også sosiale og kulturelle faktorer som fattigdom og marginalisering. Ved å trekke inn det sosiale aspektet i arbeidet med disse utsatte gruppene, ønsket han å gjøre deres situasjon til et samfunnsmessig anliggende. Et av målene med å introdusere begrepet sosial arv var å utvide samfunnets forståelse av hva det er som bestemmer menneskers skjebne. Jonsson hadde en forståelse av at det er grunnlag for å trekke frem sosiologiske og psykologiske forhold for å få en økt forståelse av hva som skaper gode oppvekstvilkår (Elsborg, m. fl 99a:19).

Sosial arv viser altså til oppvekstvilkår; man vokser opp i en familie med typiske sosiale kjennetegn, og disse former oss i større eller mindre grad som voksne (NOU 2012:15). Det er ikke våre egenskaper alene som bestemmer utfallet av våre liv, men de sosiale sammenhengene vi er en del av. Eksempelvis kan barn som vokser opp med arbeidsledige foreldre antas å ha større sannsynlighet enn andre for selv å ende opp som arbeidsledig som voksen (Jensen 2005:11). Noen oppfatter disse sammenhengene nærmest som determinerte, hvor den enkeltes livssituasjon helt og holdent er bestemt ut i fra foreldrenes sosiale og økonomiske situasjon. Andre viser til det faktum at den sosial arv kan brytes, og et begrep som gjerne blir brukt om denne prosessen er mønsterbryting (Elsborg m.fl. 1999a). Både heldige og uheldige forhold kan reproduseres. Men for å kunne snakke om sosial arv, må det klargjøres om de sosiale ulikheter fremkommer helt vilkårlig og tilfeldig, eller om de oppstår systematisk, hvor en tydelig kan se et mønster i utviklingen av sosiale ulikheter. Dersom det skulle vise seg at sosiale ulikheter oppstår helt tilfeldig, vil det ikke være noen grunn for å snakke om sosial arv. Men dersom det viser seg at det er en systematisk sammenheng mellom

sosiale forhold under oppvekst og situasjoner senere i livet, vil det være et begrep som er relevant å bruke (Ploug, 2005:21).

3.2 Determinisme

Determinisme er en metafysisk teori om hvordan alt i verden er knyttet sammen gjennom strenge årsaksforhold. Determinismen begrenser oppfatningen av frie valg. Det er forskjell på å se på en situasjon innenfra og utenfra. Determinismen ser ting utenfra, og har derfor fått kritikk fordi det gjør mennesket til en ting, i stedet for å gjøre det til et handlende objekt (Svendsen og Säätelä 2009:164). En utfordring med determinisme er at uansett hvilken variant den måtte finnes i synes den å være uforenelig med frihet, og derfor også med moralsk ansvar. Det vil si at jo større grad handlingene våre er determinerte, desto mindre grunn har vi til å betrakte oss selv som ansvarlige for dem (ibid.). Begrepet sosial arv har ved flere anledninger blitt satt i direkte sammenheng med, eller gått over i en deterministisk oppfattelse. Overføring av sosiale problem mellom generasjoner har nærmest blir sett på som en lovmessighet. Elsborg m. fl. (1999a) skriver at begrepet sosial arv har beveget seg bort fra sin opprinnelige forståelse, til en mekanisk oppfattelse hvor den enkeltes mulighet er gitt på forhånd. Menneskets utvikling sees på som fastlåst, determinert av individets sosiale utgangspunkt. Det å ikke gi en deterministisk forklaring på sammenhengen mellom ressurser, oppførsel og fremtidsmuligheter har vist seg å være en stor utfordringen (Ploug 2005: 15). Halse (2007) skriver i boken *Negativ sosial arv* at kun i de tilfeller der den sosiale belastningen er svært stor kan man måle direkte effekt på barn av foreldre eller andre voksnes handlinger. En vanskelig oppvekst fører ikke alene til arbeidsledighet, rusmisbruk eller psykiske vansker, men det utgjør en økt risiko for at disse problemene skal vise seg (Halse 2007:131).

3.2.1 Risiko

Det å være utsatt for risiko er ikke noe som bare gjelder dem i sosialt utfordrende situasjoner. Vi er alle omgitt av risikofaktorer i større eller mindre grad. En risikofaktor sier noe om sannsynligheten eller risikoen for et bestemt, negativt utfall. En risikofaktor kan for eksempel være en hendelse, en relasjon eller en egenskap, og disse kan være mer eller mindre alvorlige (Borge 2003). Sårbarheten vår gjør oss avhengige av andre. Det å være avhengige av andre innebærer også en risiko: for ikke å bli sett og møtt av dem vi er avhengige av støtte og omsorg fra (Henriksen og Vetlesen 2011).

Morten Erjnæs skriver i arbeidspapir 12 *Social arv - et populært, men tvivlsomt begrep* at i debatten om sosial arv kommer begrepet risikobarn gjerne opp som et alternativt begrep. Et viktig likhetstrekk mellom sosial arv og risikobarn er at de to begrepene begge har fokus på oppvekstkår. Begge har også fokus på at veien ut av risikosituasjonen er en særegen prosess (Borge 2003:16). Ved å bruke begrepet risikobarn er det ikke bare forholdet til foreldrene som blir tatt med inn i betraktningene av barnets situasjon. Man inkluderer alle faktorer som kan være av betydning, slik som negative forhold til skole, fritidsaktiviteter, venner, miljø og andre tilknytninger som kan være av betydning for barnets negative utvikling og destruktive handlingsmønstre (Erjnæs 1999:16). Erknæs påpeker at det ikke finnes noen form for determinisme i begrepet risikobarn. Først når risikobarna blir voksne kan man fastslå riktig om de har greid å bryte den onde sirkelen og ikke lenger bærer med seg den negative sosiale arven (Borge 2003).

Å motta sosialhjelp kan virke som en tydelig indikator på at man er i en risikosituasjon. Men sosialtjenesten er ikke et organ som bare omfordeler økonomiske ressurser til de marginaliserte og ressursvake gruppene i samfunnet. Det kan og betraktes som en løsning for risikohåndtering som beskytter mot sosial og økonomisk risiko. Selv om sosialhjelp blir omtalt som det siste sikkerhetsnettet, kan man forstå sosialhjelp som en forsikring mot komplekse og diffuse risikoer, som ikke blir dekket av de andre velferdsordningene. Sosialhjelpssystemet har i tillegg til arbeidsmarkedet vært fremmet som et av de viktigste virkemidlene for utrydding av fattigdom i Norge (Hyggen og Hammer 2006).

På tross av dette finnes det risikofaktorer i å være sosialhjelpsmottaker. Torill Hammer og Christer Hyggen (2006: 46) presenterer i kapittelet *Stengte dører?* forskningsresultater som omhandler ungdoms veier inn på arbeidsmarkedet, fra ungdom til voksen alder. Der beskrives overgangen fra ungdom til voksen som en livsfase med stor betydning for hva som skjer senere i livet. Unge voksne er særlig sårbare med tanke på integrering på arbeidsmarkedet. På tross av dette viser forskningen at unge arbeidsledige i stor grad er godt integrert i arbeidslivet som voksne. De som mottok sosialhjelp som unge, har imidlertid ikke klart seg like bra. De har vist dårlig arbeidstilpasning, ofte som marginal arbeidskraft på det sekundære arbeidsmarkedet. Med det sekundære arbeidsmarkedet viser de til arbeidsplasser hvor man ofte finner lavt utdannet arbeidskraft, midlertidig ansettelse og lavere lønning. Forskningen deres viser at bare 70 % av de som mottok sosialhjelp som unge var i arbeid 18 år etter at de ble intervjuet. De har funnet tydelige tegn til det de kaller barrierer i arbeidslivet for unge

sosialhjelpsmottakere, sammenlignet med andre unge arbeidsledige. I tillegg til individuelle forskjeller trekker de frem svikt i forsørgelse fra ulike deler av velferdssamfunnet, svak arbeidsmarkedsintegrasjon og senere lav arbeidstilfredshet. Forhold i familien kan og være en barriere, slik som manglende støtte og hjelp i overgangsperioder (ibid.).

3.3 Mønsterbrytning

Alle mennesker viderefører og bryter mønstre. Noen mønstre brytes helt naturlig som en del av livsløpet, andre mønstre krever større innsats for å bryte. Sett i sammenheng med den sosiale arven er mønsterbryting betegnelsen på det individuelle utviklingsforløpet, som resulterer i at arven brytes. En mønsterbryter blir gjerne omtalt som en person med spesielle ressurser og en sterk motstandskraft som gjør at den kan evne å overvinne store belastninger (Elsborg m. fl. 99a). Elsborg, Hansen og Hansen har skrevet boken *Den sosiale arv og mønsterbrytere*. Boken er basert på en kvalitativ undersøkelse gjort i forhold til mønsterbrytere og hva det er som fremmer prosessen med å bryte mønstre. Noe av det de viser til som en av de viktigste faktorene bak en mønsterbryter er først og fremst relasjonen til en betydningsfull person. Det kan være en person i familien, eller en kjæreste, nabo, lærer eller klassekamerat. Ofte har det samtidig vært møtet med et miljø, fundert på et annet miljøgrunnlag enn hva mønsterbryteren i utgangspunktet har vært kjent med, som har vist interesse og gitt omsorg (ibid.). I denne relasjonen kan mønsterbryteren få utviklet sin kreativitet, sine sosiale evner og selvtillit. I tillegg er personlige egenskaper som viljen til selv å ta kontroll over egen fremtid, og å søke etter mening med liv avgjørende i den mønsterbrytende relasjonen (Ejrnæs 99). Mønsterbrytneres fortelling har et snev av solskinnshistorie over seg, dette kan føre til at man glemmer at prosessen fra å være et utsatt barn til å bli en mønsterbryter kan være langt og utfordrende. Det er en prosess som kan gå over lang tid, og koste den enkelte mye. Hver enkelt har sin individuelle vei ut av de negative sosiale og psykologiske mønstrene. Man kan ikke forstå denne prosessen, eller menneskets utviklingsforløp, som et forutsigbart samspill mellom arv og miljø (Elsborg, m. fl 1999b: 6). Mønsterbrytneres historie kan bidra til en større forståelse av hva det er som betinger eksistensen av den sosiale arv. Det kan også gi en forklaring på hvorfor noen lykkes med å bryte de negative mønstrene, mens andre ikke greier det. Det vil bare være relevant å snakke om mønsterbryting, hvis det er et fast mønster å bryte. Dette blir påpekt som noe av årsaken til at forskningsfeltet for mønsterbryting ofte har et mer deterministisk syn på den sosiale arven enn andre (Ejrnæs 99:18).

3.3.1 Resiliens

Det er naturlig å koble resiliens opp mot mønsterbryting fordi prosessen mønsterbryting inneholder mye av resiliens-tenkningen. Ordet resiliens er hentet direkte fra det engelske begrepet *resilience*. I et forsøk på å oversette begrepet er det alternative ord som motstandskraft og mestring som er mest nærliggende. Begrepet resiliens blir brukt om barn og unge som til tross for å ha blitt utsatt for risiko og stress fungerer godt psykososialt. Med andre ord kan man si at de fungerer normalt under unormale forhold. Resiliens forekommer både som et engangstilfelle og som en vedvarende prosess. Det finnes ingen enkel oppskrift for utvikling av resiliens. Det har i Norge vært vanlig å knytte begrepet opp mot barnevernsbarn som viser god utvikling og motstandskraft. Men fenomenet resiliens kan forekomme i mange ulike risikogrupper og blant barn med ulik bakgrunn. Risikobarn er barn som lever i alvorlige situasjoner på grunn av vanskelige oppvekstforhold. De kan leve i disharmoniske familieforhold, på institusjoner eller i særskilt belastede samfunn. Men det kan og være barn som har opplevd kronisk sykdom, traumer, dramatiske krigsopplevelser eller katastrofer (Borge 2010: 11-13). Mønsterbrytere er på samme måte som resiliens, en betegnelse på en person som har spesielle resurser og er særskilt motstandsdyktige. I tillegg til individuelle kvaliteter som god selvfølelse, optimisme og sosiale evner, står de kontekstuelle forholdene sentralt i mønsterbrytingsprosessen. Dette gjør at noen barn kan overvinne store belastninger og bryte negative mønstre. Forhold som kan være med på å fremme resiliens og mønsterbryting kan være familie, nettverk, forhold til skolen og nærmiljøet (ibid.). Begrepet resiliens bringer med seg håp i arbeid med utsatte barn, unge og familier som trenger hjelp og bistand. Resiliens er den positive siden av barns reaksjoner på stress og elendighet. En passende dose risiko er nødvendig forutsetning for å utvikle resiliens (Borge 2003)

3.5 Sosial stabilitet og mobilitet

Med sosial mobilitet menes en prosess hvor man beveger seg fra en samfunnsgruppe til en annen. Sosialmobilitet knyttes gjerne opp mot økonomisk mobilitet, som handler om mye av det samme men med et rent økonomisk perspektiv. Norge blir sett på som et land hvor økonomiske resurser er svært jevnt fordelt mellom innbyggerne. Samtidig har Norge, sammen med de andre nordiske landene, vist høy grad av sosial økonomisk mobilitet. Dette kan virke noe paradoksalt fordi høy økonomisk mobilitet ofte forbindes med land med store økonomiske ulikheter. Da vil det være naturlig å tenke at land med jevn økonomisk fordeling, slik som Norge, vil ha en relativt stabil mobilitet mellom generasjoner (Lorentzen 2008:10).

I en verden som preges av en rekke fattigdomsskapende kriser innen områder som mat, energi, finans og klima, blir den grunnleggende tryggheten som det norske velferdssamfunnet representerer, i stigende grad tydeligere (Harsløf og Seim 2008:13). På tross av dette er det fortsatt slik at det finnes grupper i samfunnet vårt som har store økonomiske vansker, hvor familiebakgrunn har stor betydning for fremtidige økonomiske levekår, og hvor velferdsgodene ikke strekker til. Barn som vokser opp i husholdninger med en enslig forsørger, med lav økonomisk kapital, mottak av sosialhjelp eller hvor foreldre har liten eller ingen tilknytning til arbeidslivet er særskilt utsatt. Risikoen for at disse barna havner i en lav inntektsklasse som voksne er høyere sammenlignet med andre barn (Epland og Kirkeberg 2010). De siste årene har det vært en økt interesse for fattigdom generelt og barnefattigdom spesielt. Bakgrunnen for bekymringen for fattigdom blant barn handler dels om konsekvensene det har for barnet i selve oppveksten, men også hva en oppvekst med dårlige økonomiske kår har for fremtidige muligheter i livet (ibid.).

3.6 Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp

I siste del av denne teorijennomgangen vil jeg gå nærmere inn på hva empirien sier om generasjonsoverføring av sosialhjelp og om sosial arv er et begrep som det er belegg for å bruke i møte med unge voksne sosialhjelpsmottakere. Jeg vil benytte meg av tall fra SSB og forskningsrapporten *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp* av Lorentzen og Nielsen (2008).

I 2012 var det totalt 114 800 personer over 18 år som mottok sosialhjelp, det utgjør omtrent 2.9 % av befolkningen i Norge (SSB 2013) Tar man utgangspunkt i antall husholdninger hvor en av inntektskildene er sosialhjelp, er det omtrent 5% av befolkningen som livnærer seg helt eller delvis av sosialhjelp (Arbeidsdepartementet, Prop.1S). 40% av alle mottakerne hadde sosialhjelp som viktigste inntektskilde. 114 800 personer er en nedgang med 3200 fra året før. Men mye tyder på at det er noe tyngre og krevende gruppe sosialhjelpsmottaker enn i fra året før (SSB 2013).

Tabell 9 Andel i hvert årskull mellom 10 og 17 år som vokste opp i familie som mottok sosialhjelp i 1994, og som selv mottok sosialhjelp i årene 2002–04

Årskull	2002	2003	2004
1977	16,28	15,80	15,75
1978	19,11	18,45	17,22
1979	21,00	19,85	18,84
1980	21,53	20,38	18,70
1981	23,04	22,69	21,15
1982	24,98	25,56	22,95
1983	23,26	25,66	24,45
1984	12,24	24,18	25,88

(Lorentzen og Nielsen 2010: 33)

Jeg nevnte tidligere i oppgave, at noe av bakgrunnen for mitt valget med å fokusere på gruppen unge voksne, er at det er denne gruppen som er overrepresentert blant sosialhjelpsmottakerne. Særlig er unge under 25 år overrepresentert, noe som kommer tydelig frem i tabell 9. Antall unge voksne som i 02-04 selv mottok sosialhjelp varierer med alder. Ser vi på år 2004 og følger alle årskullene ser vi at det stort sett er en jevn stigning. Fra årskullet 1984 kan vi se at det i 2004 var nærmere 26% som hadde vokst opp med sosialhjelpsmottak som selv mottok sosialhjelp. Disse var da, eller skulle bli 20 år samme året. Studerer man resten av tabellen, kan man se at risikoen for sosialhjelpsmottak i de andre årskullene også synes høyest i 20-årsalderen.

Tabell 10 Andel som mottok sosialhjelp i 2002–2004 etter situasjonen i oppvekstfamilie i 1994 da barna var i alderen 10–17 år

Mottok sosialhjelp	Fam. uten sosialhjelp	Fam. med sosialhjelp
2002 (18-25 år)	5,08	20,16
2003 (19-26 år)	5,69	21,56
2004 (20-27 år)	5,46	20,62

(Lorentzen og Nielsen 2010 : 34)

Ser vi på andelen 20-åringene som vokste opp i familier med vanlig arbeidsinntekt er det rundt 5-6 % som mottok sosialhjelp hvert av årene. Andelen som vokser opp med sosialhjelp og som selv blir sosialhjelpsmottakere ligger et sted mellom 20-22 %. Sammenligner vi disse tallene med tallene i tabell 9 ser vi at de er noe lavere enn de høyeste andelene i tabell 9. Som en forklaring viser Lorentzen og Nielsen til det faktum at risikoen for sosialhjelpsmottak er høyest når barna er 20 år, og synker deretter. I årene mellom 2002 og 2004 er risikoen for

sosialhjelpsmottak allikevel fire ganger høyere for barn av sosialhjelpsmottakere enn for barn av foreldre som ikke har mottatt sosialhjelp. Dette kan være en indikator på at sosialhjelpsmottak går i arv, men man må ikke trekke konklusjoner for rask. Det er nødvendig å forsøke å klargjøre om det er sosialhjelpsmottaket i seg selv eller andre faktorer som fører til at vi ser et gjentakende mønster. Slike faktorer kan f. eks være kjønn, utdanning, antall år i oppveksten med sosialhjelp, og foreldres lønnsinntak.

I tabell 11 kan vi se nærmere på hvilke ulike kjennetegn, som kjønn, utdanning og lønnsinntak, har å si i sammenheng med sosialhjelpsmottak. Her er det delt inn slik at det skilles mellom ikke sosialhjelp i 94, sosialhjelp i 94 og sosialhjelp i 92-94. Det kan gi et tydeligere bilde av om langvarig sosialhjelpsmottak øker risikoen for sosial arv.

Tabell 11 Andel personer i alderen 20–27 år med ulike kjennetegn som mottok sosialhjelp i 2004, etter familiestatus i 1994 (prosent)

	Ikke sosialhjelp 94	Sosialhjelp 94	Sosialhjelp 92-94
Menn	5,14	21,25	26,22
Kvinner	4,57	18,52	22,59
Under utdanning	1,43	7,86	9,97
Lav utdanning	6,84	22,14	26,36
Universitet/høyskole	0,59	2,78	3,11
Lønnsinntaker	3,45	14,24	17,60
Ikke lønnsinntaker	21,28	46,38	50,66
Alle 20-27 år	4,86	19,94	24,48

(Lorentzen og Nielsen 2010 : 34)

Tabellen viser at rundt 5% av mennene som ikke har vært eksponert for sosialhjelpsmottak i 1994, mottok sosialhjelp i 2004. For menn som har vokst opp i et hjem hvor en eller begge foreldrene var sosialhjelpsmottakere i 1994 var andelen 4 ganger så høy. Den samme tendensen til sosialhjelpsmottak ser vi også blant kvinner, bare med en noe lavere prosentandel. Tabellen viser også at det er forskjell på å vokse opp med sosialhjelp i ett år og tre år. Langvarig sosialmottak er i større grad en medvirkende faktor til at sosialhjelpen overføres mellom generasjoner. Den største forskjellen er allikevel mellom dem som vokste opp i en familie med sosialhjelp og de som ikke gjorde det. Det er også en tydelig sammenheng mellom å ha blitt eksponert for sosialhjelpsmottak i barndommen og å ha lav utdanning.

Tabellene viser at det er en tydelig sammenheng mellom det å vokse opp med sosialhjelp, og å selv bli sosialhjelpsmottaker. Samtidig påpekes det i rapporten at dette ikke nødvendigvis betyr at sosialhjelp i seg selv er arvelig, men at det kan skyldes faktorer som opptrer sammen med sosialhjelpen. Her trekkes det fram økonomiske og materielle vilkår, human kapital, holdninger og verdier, kulturelle faktorer og tradisjoner som de viktigste faktorene. (Harper mfl. 2003 gjengitt av Lorentzen og Nielsen 2008: 36) Dette er elementer som vanskelig lar seg måle, og kommer heller ikke tydelig fram i statistiske analyser. Slike ikke-målbare faktorer kan derfor bli oppfattet som en direkte effekt av sosialhjelp, mens de i utgangspunktet gjerne var den utløsende effekten (ibid.).

4. Drøfting

I problemstillingen spør jeg om begrepet sosial arv er åpnende eller lukkende i møte med unge voksne sosialhjelpsmottakere. I denne siste delen av oppgaven vil jeg drøfte problemstillingen min opp mot to begreper; mønsterbryting og determinisme. Jeg har valgt disse to begrepene på bakgrunn av deres relevans i debatten om sosial arv. Det er to veldig ulike begrep som i og for seg ikke har så mye til felles. Determinisme er teorien om hvordan alt i verden er knyttet sammen gjennom strenge årsaksforhold, som begrenser oppfatningen av frie valg (Svendsen og Säätelä 2009). Mønsterbryting viser derimot til evnen noen har til å bryte destruktive mønstre og negativ sosial arv (Erjnes m.fl. 1999). Det er i sammenheng med den sosiale arven at deres relasjon åpenbarer seg. Begrepene representerer to ytterpunkter i debatten. Jeg ser dette som relevant for hvordan sosialarbeideren forholder seg til fenomenet sosial arv, om sosialarbeideren tenker at arven er determinert eller mulig å bryte.

4.1 Det finnes et mønster å bryte

I begrepet mønsterbryting ligger det en forståelse av at det finnes et mønster å bryte. Ved å bruke begrepet mønsterbrytere erkjenner man at det finnes et mønster og dermed og en sosial arv (Erjnæs, 99). Tidligere i oppgaven har jeg skrevet at det i forståelsen av den sosiale arven har utviklet seg en tendens til at det deterministiske aspektet i større grad er blitt vektlagt. I så tilfelle åpner mønsterbrytingsprosessen opp for at arven er mulig å bryte, i stedet for at sosialarbeideren tenker at arven er vedvarende. Det skapes en mulighet hvor man kan bryte med destruktive mønstre og negative erfaringer fra barndommen, og starte mer eller mindre på nytt. Dette kan gi håp om at tidlige forsøk på å bryte den sosiale arven kan være av betydning for bekjempelsen av sosiale problemer (Erjnæs 99). Ordet mønsterbryting gjør det gjerne lettere å snakke om og akseptere den sosiale arven, fordi det bringer med seg håp om muligheten for endring. Det er påvist at retorikk, dvs. måten begrepet som sosial arv og risikobarn anvendes på, er av betydning for den anvendte pedagogikken (Jensen 2005). Dette kan i stor grad også tenkes at gjelder for sosialt arbeid. På tross av gode intensjoner fra sosionomens side, så ligger det mange føringer i begrep som negativ sosial arv, og risikobarn. Det kan føre til at sosionomen bare ser manglene og ikke mulighetene. Begrep som mønsterbryting åpner opp for endring, og det kan være av betydning for hvordan både sosionom og bruker ser på situasjonen. Ved å erkjenne at det finnes et mønster å bryte, kan man i større grad gi barn og unge som er i en risikosituasjon den oppfølging de har behov for (Jensen 2005:141). Ved å sette ord på problematikken, og bli mer bevisst på hva barn preget

av sosial arv har behov for kan man tilføre forskningsfeltet ny viten og forståelse (ibid.). Dette kan man gjøre dersom man erkjenner at det finnes et mønster å bryte, og at det finnes en sosial arv. Dersom man ikke forsøker å identifisere de samfunnsmessige mekanismene som kan føre til negativ sosial arv, kan man heller ikke snakke om mønsterbryting som et alternativ.

På tross av de positive følgene av å bruke begrepet mønsterbryting så kan det stilles spørsmål ved om det også kan ligge noen negative føringer i dette begrepet. Ordet viser til det å bryte med mønster som er negative og destruktive. En slik formulering kan gi et ensidig bilde av oppveksten til den enkelte. En barndom, uansett hvor vanskelig og utfordrende den har vært, har mest sannsynlig også noen lyspunkter og gode minner. Og noe av det man har lært, erfart og tilegnet seg, vil man mest sannsynlig få bruk for gjennom et langt liv. Et begrep som mønsterbryter inkluderer ikke disse lyspunktene. Som jeg nevnte tidligere har ofte mønsterbryternes fortellinger et snev av solskinnshistorie over seg. Man hører gjerne om den vanskelige oppveksten, men med en lykkelig slutt. Det kan virke som om lykken og gleden først kommer når man har brutt alle bånd med fortiden.

4.2 Mønsterbryting kan åpne for tidligere forebygging

Overgangen fra ungdom til voksen er en livsfase med stor betydning for hva som skjer senere i livet. Som jeg skrev tidligere i oppgaven er det en periode hvor unge voksne er svært sårbare blant annet med tanke på integrering på arbeidsmarkedet. Dette gjelder ikke bare de som har vokst opp med sosialhjelpsmottak, men mye tyder på at de er særlig utsatt (Hyggen 2010). Forskningen gjort av Lorentzen og Nielsen (2008) som jeg viste til tidligere i oppgaven gir et tydelig bilde av hvordan situasjonen er for barn som vokser opp i en familie som mottar sosialhjelp. De har større risiko for selv å bli sosialhjelpsmottaker enn barn som vokser opp i familier som ikke mottar sosialhjelp. Er man som sosialarbeider observant i slike situasjoner hvor negativ sosial arv kan være en reel risiko, kan man starte tidligere med å forebygge sosiale problemer blant barn og unge. Dette kan gå under det som i grunnlagsdokumentet blir omtalt som *helhetssyn på mennesket* som blir trukket frem som et viktig etisk prinsipp for sosionomer. Der heter det at en sosionom skal legge til rette for samhandling mellom de ulike delene av hjelpeapparatet for å gi brukeren et helhetlig hjelpetilbud (FO 2010). Dette gjelder også arbeid med brukers barn. Å tenke sosial arv i møte med en sosialhjelpsmottaker som selv har barn, kan være starten på en mønsterbrytningsprosess. Grunnlagsdokumentet henvender

seg ikke bare til sosialarbeideren, men skal og være til informasjon og hjelp for brukere/klienter (FO 2010). Det er viktig at brukere opplever kvalitet og trygghet i møte med hjelpeapparatet. Mønsterbryting åpner opp for en vei ut av den sosiale arven, og gir en mulighet til å skape noe nytt, gjerne i samarbeid med saksbehandler.

Forskningen har vist at i møte med sosialhjelpsmottakere som har barn, kan det være grunn til å være ekstra på vakt. Det er ikke umulig at man på et senere tidspunkt vil treffe disse barna igjen som sosialhjelpsmottakere. Det er allikevel grunn for å være litt tilbakeholden og ikke trekke konklusjoner for raskt. Forskning kan peke på risikofaktorer som åpner for at ugunstige forhold kan få utfolde seg, men denne kunnskapen kan ikke brukes til å forutse individuelle livsløp. Igjen vil jeg vise til Niels Ploug (2005) som sier at sosial arv ikke kan forutsi den enkeltes fremtid. Selv om det finnes forskning på feltet som kan gi grunn til bekymring, så er det vanskelig å si noe om hvor determinerende den sosiale arven er i møte med enkelttilfeller, eller hvilke andre faktorer som medvirker til at slike mønstre oppstår (Ejrnæs 99:10).

4.3 Mønsterbryting: et begrep å bruke

En mønsterbryter blir omtalt som en person med spesielle resurser, som er motstandsdyktig og som tross alt greier å bryte ned det negative mønsteret. Ingen mønsterbryterprosesser er like, men den skjer ofte i en sosial kontekst (Elsborg 1999a). Måten de blir omtalt på i bøker og forskning kan gi et inntrykk av at det er snakk om usedvanlig sterke personer, med egenskaper utenom det vanlige. I tillegg må omstendighetene ligge til rette for at det skal være mulig å bryte mønstre. En slik forståelse av begrepet kan gjerne bli til hinder når man skal tenke sosial arv og mønsterbryting inn mot unge sosialhjelpsmottakere. Både sosionom og bruker kan gjerne tenke om mønsterbryting og resiliens at det er for fjernt til å skulle anvendes i det daglige. Samtidig, dersom vi ser tilbake på rapporten til Lorentzen og Nilsen, så viste tallene at det på det meste var rundt 25% som "arvet" foreldrenes sosialmottak. Det vil si at rundt 75% av de som vokste opp med sosialhjelp kan kalles for mønsterbrytere på bakgrunn av at de i 2004 ikke mottok sosialhjelp. Slik statistikk kan åpne opp for å tenke mønsterbryting. Det betyr at sosialarbeidere i større grad møter unge voksne sosialhjelpsmottakere med en forventning om at også de kan bryte den negative arven. Borge (2010) påpeker at resiliens er et begrep som mange gjerne føler litt fremmed og unaturlig å ta i bruk. På tross av dette er det viktig at sosionomer stimulerer de famlende tegn på resiliens i møte med stress, risiko og motgang. Det vil i det lange løp styrke selvbildet til bruker.

Samtidig skal ikke begrep som resiliens og mønsterbryting bli en sovepute (ibid.) Vi kan ikke la være å gripe inn i en situasjon fordi det hevdes at brukeren har det i seg å hjelpe seg selv.

4.6 Sosial arv og determinisme

Å tenke sosial arv i møte med unge sosialhjelpsmottakere har sine klare fordeler og positive sider. Videre vil jeg drøfte de mer utfordrende sidene ved sosial arv, i lys av determinisme.

Morten Erjnæs (1999:16) skriver at det han kaller den Gustav Jonsson'ske tankefiguren, vanligvis blir brukt om negative egenskaper som nærmest mekanisk overføres fra en generasjon til en annen. Men, som Erjnæs ønsker å få frem, reproduseres ikke foreldres negative vaner automatisk. Å bruke et begrep som sosial arv kan gi et unyansert bilde av unge sosialhjelpsmottakeres situasjonen. Det lukker på mange måter for at andre aspekter som kan være av betydning kommer frem som en del av årsaksforklaringen. Sosial arv kan med en deterministisk holdning tegne et ukritisk bilde av de unge sosialklientenes situasjon, hvor deres situasjon kan bli forklart direkte ut i fra deres foreldres livssituasjon eller sakshistorikk. Niels Ploug (2005) sier som jeg har nevnt tidligere i oppgaven, at noe av utfordringen med å se på forholdet mellom ressurser, oppførsel og fremtidsmuligheter er å unngå å gi deterministiske forklaringer på sammenhengene. Det finnes ikke et entydig svar på sosiale problemer, og sosial arv vil ikke være en forklaring som passer inn i alle sammenhenger. I møte med en klient vil det kunne by på utfordringer dersom sosionomer tenker om sosial arv at det er et uttrykk for determinisme, og at klientens liv er forutsigbart. Det begrenser forståelsen av klientens viljefrihet og hevder at dens handlinger og avgjørelser er gjort på bakgrunn av sosial arv. Dette gir et inntrykk av at den sosiale arven som lukket, dette på tross av teorien om mønsterbryting. Det er et nærmest mekanisk preg over den deterministiske tenkemåten, hvor den enkeltes egen-utvikling er fastlåst av dens sosiale utgangspunkt (Erjnes m.fl. 99) Sosionomen kan på forhånd ha klare forventninger til klienten på bakgrunn av klientens familiehistorie. Det hindrer åpenhet og utvikling fordi den enkeltes fremtid allerede er bestemt. Det er ut i fra det vi lærer på studiet, de etiske retningslinjene og kanskje også sunn fornuft, ingen god måte å møte et annet menneske på.

Det er ikke ønskelig at sosial arv blir oppfattet som noe statisk og mekanisk, hvor det deterministiske aspektet blir vektlagt på bekostning av sosiale mekanismer (Elborg m.fl. 99). Samtidig kan en form for forforståelse eller kategorisering være nødvendig for både klient og

sosionom. Torborg Aalen Leenderts (2009: 29-30) skriver at å tenke på mennesker ut fra kategorier og diagnose kan være både nyttig og nødvendig. I slike tilfeller benytter en seg av den yrkesbaserte kunnskapen som knytter seg til profesjonens kunnskapstradisjoner og den erfaring som gjennom tiden er akkumulert der. Med erfaring menes sosionomens egen erfaring, dvs. kunnskap ervervet gjennom livserfaring og yrkespraksis. Det deterministiske aspektet viser seg her gjennom at man handler på bakgrunn av erfaringer fra tidligere saker og brukere. Denne type erfaringsbasert kunnskap kan, slik jeg ser allerede har nevnt være nødvendig for et helhetlig menneskesyn. Problemet melder seg når forholdet mellom determinisme og person er i ubalanse (ibid.).

4.4 Kan determinisme føre til ansvarsfraskrivelse?

Sosial arv er et begrep som blir brukt av mange, ofte anvendt som en vid samlebetegnelse for en vanskelig barndoms betydning for fremtidige utsikter og livsforløp (Erjnæs 99: 2). I mitt litteraturstudie har jeg ikke hatt problemer med å finne bøker, tidsskrifter, rapporter, forskning-artikler eller stortingsmeldinger hvor begrepet sosial arv har dukket opp. Erjnæs er en av dem som er kritisk til den hyppige bruken av begrepet. Han påpeker at begrepet blir anvendt som en forklaring på stadig flere sosiale forhold, som ikke nødvendig er et resultat av generasjonsoverføring. Man konkluderer altså med at årsaken bak sosiale problem er basert på sosial arv uten å få bekreftet fullt ut at det er det som er tilfellet. Det kan være et tegn på at det deterministiske aspektet har fått for stor plass i den sosiale arven. Dette kan føre til at man gir helt feil årsaksforklaring på sosiale problemer. Det kan skape store utfordringer i møte med unge sosialhjelpsmottakere fordi man trekker konklusjoner for raskt, og ikke undersøker nøye nok hva som egentlig er opphavet til problemet. Dette kan videre føre til at man ikke får gjort noe med det egentlige problemet. Sosiale problemet er ikke nødvendigvis arvet. Kjernen til problemet kan ligge et annet sted, eksempelvis i manglende oppfølging fra skole, barnevern, lite inkluderende arbeidsmarked eller det kan være ting som mobbing eller sykdom.

Bakgrunnen for begrepet sosial arv var Gustav Jonsons ønske om å utvide vår forståelse av hva det er som bestemmer menneskers skjebne, og dermed gjøre marginaliserte menneskers liv til et sosialt anliggende (Elsborg m. fl: 99a). Ved å gi det deterministiske aspektet for stor plass i forståelsen av sosial arv så fraskriver man samfunnet ansvaret for sosialhjelpsmottak, altså det motsatte av hva som var Gustav Jonsons ønske. Ansvaret viser da tilbake på

familien, og skylden legges der. Det blir ikke gjort til et samfunnsmessig anliggende. I teorikapittelet skrev jeg om determinisme at jo større grad handlingene våre er determinerte, desto mindre grunn har vi til å betrakte oss selv som ansvarlige for dem (Svendsen og Säätelä 2009:164). For en ung sosialhjelpsmottaker som har vokst opp med sosialhjelpsmottak er det gjerne ikke grunn for å stille spørsmål ved sin egen situasjon. Den vet at dens situasjon er et direkte resultat av tidligere handlinger, og dermed ligger ansvaret et annet sted. Dette er et interessant aspekt, fordi det fort kan bli en ond sirkel som er vanskelig å komme ut av.

4.5 Stigmatisering og selvoppfyllende profeti

En risiko i klientarbeid er stereotype forventninger til enkelte grupper som er eller står i fare for å bli stigmatisert. Det vil si at man forstår den sosiale arven ut fra et deterministisk ståsted som igjen kan føre til stigmatisering av enkeltindivider, og at den sosiale arven blir til en selvoppfyllende profeti. Dette er ingen ønskelig situasjon verken for sosionomen eller klienten. Norvoll (2012: 104) sier om selvoppfyllende profetier at personer oppfører seg som omgivelsene forventer. Unge sosialhjelpsmottakere som blir møtt med tydelige forventninger om hvordan de skal oppføre seg og om hvordan situasjonen deres kommer til å utvikle seg, vil mest sannsynlig gjøre det som blir forventet av dem. Dette skaper ikke grobunn for endring, mønsterbryting eller resiliens. Slik jeg skrev om tidligere i oppgaven innebærer det å være avhengige av andre en risiko: for ikke å bli sett og møtt av dem vi er avhengig av støtte og omsorg fra (Henriksen og Vetlesen 2011). Brukere som selv har opplevd sosialhjelpsmottak i barndommen vil på lik linje med alle andre ha et behov for å bli møtt som den de er og bli behandlet uavhengig av tidligere sakshistorikk. Som sosionom kan det være vanskelig å legge fra seg tidligere erfaringer, forforståelser og stereotypier utenfor samtalerommet. Kanskje har man, uten å nesten være klar over det, gjort seg opp en mening om klienten på forhånd på bakgrunn av kjennskap til familien. Dette kan komme i veien for sosionomens evne til å se muligheter og utviklingspotensialet hos de unge voksne sosialklientene. De har på lik linje med andre unge voksne masse potensiale og mye igjen av livet som voksen. I grunnlagsdokumentet er et viktig yrkesetisk prinsipp respekt for enkeltindivider. Det heter at man som sosionom skal ha respekt for enkeltindividets frihet, selvbestemmelse og livsverdier. De trekker frem brukermedvirkning som er virkemiddel i arbeidet med å bidra til å styrke den enkeltes mulighet for mestring og kontroll over eget liv. Om man lar den sosiale arvens deterministiske aspekt overskygge relasjonen til bruker gir man ikke bruker respekt eller mulighet til å ta kontroll over eget liv (FO 2010).

4.8 Avslutning drøfting

I dette kapitlet har jeg forsøkt å belyse om sosial arv er et åpnende eller lukkende begrep, ved å ta utgangspunkt i determinisme og mønsterbryting. Å skulle avslutte drøftingen med et svar eller en konklusjon er utfordrende fordi det sjeldent i slike sammenhenger finnes et rett og galt svar. Det jeg sitter igjen med etter å ha sett på begge begrepenes innvirkning på sosial arv, er at de begge kan ha en åpnende og lukkende effekt. Min forståelse av sosial arv er at det både kan virke åpnende og lukkende i møte med unge sosialhjelpsmottakere. Det er avhengig av den enkelte situasjonen, og kan derfor ikke brukes som et svar i alle sammenhenger.

Sosial arv er et begrep man kun bør bruke om man er bevisst på de utfordringer det kan bringe med seg. Jeg vil si at det i stor grad handler om bevisst refleksjon, og det å finne en god balanse.

Avslutning

I dette litteraturstudiet har jeg undersøkt om sosial arv er et åpnende eller lukkende begrep i møte med unge voksne som har vokst opp med, og som selv mottar, sosialhjelp. Jeg har forsøkt å besvare problemstillingen ved å anvende ulike teorier og empirisk forskning, som jeg mener er relevant i denne sammenhengen. På bakgrunn av begrepenes relevans valgte jeg å legge særskilt vekt på mønsterbryting og determinisme, da disse er viktige i debatten om sosial arv. Men, for å få en større forståelse av disse begrepene i samtaler om sosial arv, er det også naturlig å trekke inn risiko og resiliens.

For å komme nærmere et svar om sosialhjelp kan arves, brukte jeg tall og statistikk fra rapporten *Går fattigdom i arv*, av Lorentzen & Nielsen. Tabellene i denne rapporten viser en tydelig sammenheng mellom det å vokse opp med sosialhjelp og selv bli sosialhjelpsmottaker. Dette betyr nødvendigvis ikke at det er sosialhjelpen i seg selv som er arvelig, men at det kan skyldes andre faktorer som opptrer sammen med sosialhjelpen. Min overordnede forståelse av teoriene og forskningen jeg har lagt til grunn for dette studiet, er at disse kan brukes til å peke på risikofaktorer i samfunnet som åpner for at ugunstige forhold kan få utfolde seg. Allikevel kan ikke denne kunnskapen alene brukes til å forutse enkeltmenneskers fremtid.

I drøftingskapittelet har jeg sett nærmere på hvordan mønsterbryting og determinisme i den sosiale arven kan virke åpnende eller lukkende. Jeg kom frem til at det i stor grad handler om å være kritisk og reflektert rundt bruken av begrepet sosial arv, og ikke bruke det som et svar som skal passe inn i alle sammenhenger. Skal sosial arv være et åpnende begrep, må man anvende det i de situasjoner hvor sosialhjelpmottaket faktisk er arvet.

Det er flere sider til mønsterbryting og determinisme, men alt i alt handler det om å finne en god balanse. Som en konklusjon har jeg vist til at det i stor grad handler om å ha respekt for enkeltindividet, samt at man er bevisst de utfordringene som den sosiale arven kan bringe med seg.

- Jeg vever med en tråd fra mine foreldre og en fra samfunnet.

Loveleen Rihel Brenna, 2001

Litteraturliste

Borge Helmen, A. I (2010). *Resiliens risiko og sunn utvikling*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Norske Forlag.

Borge Helmen, A. I (2003). *Resiliens risiko og sunn utvikling*. 1. utg. Oslo: Gyldendal Norske Forlag.

Brage, S. Bragstad, T. Furuberg, J. Kann, I. C. Myklebø, S. (2013). Unge i kontakt med NAV NAVs betydning og roll. I: T. Hammer og C. Hyggen (red.). *Ung voksen og utenfor. Mestring og marginalitet på vei til voksenlivet*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Dahl, G. Enes, A. W. Epland, J. Jørgensen, T. og Trewin, C. (2006). *Økonomisk analyse, 3/2006. Langtidsmottakere av sosialhjelp*. Hentet 10. mars 2014 fra: http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/178445/Langtidsmottakere%20av%20sosialhjelp_oa_3_2006.pdf?sequence=1

Dalland, Olav. (2012). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. 4. utgave. Oslo: Gyldendal.

Elsborg, S. Hansen T. J. og Hansen V. R. (1999a). *Den sociale arv og mønsterbrydere*. København : Danmarks Pædagogiske Institut

Elsborg, S. Hansen T. J. og Hansen V. R. (1999b). *Den sociale arv set du fra det salutogene perspektiv*. København: Socialforskningsinstituttet. Hentet 17.april 2014 fra: http://www.sfi.dk/graphics/SFI/Pdf/Arbejdsrapporter/Arbejdsrapporter/socialearv_salutogene.pdf

Ejrnæs, M. (1999). *Social arv- et populært, men tvivlsomt begreb*. København: Socialforskningsinstituttet. Hentet 7.april 2014 fra: http://www.sfi.dk/graphics/sfi/pdf/arbejdsrapporter/arbejdsrapporter/socialarv_popular.pdf

Epland , J. og Kirkeberg M. I. (2010). Inntektsmobilitet mellom generasjoner. Går økonomiske levekår i arv. *Samfunnsspeilet*, 24 (3) : 8-13.

Fellesorganisasjonen (2010). *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og verferdsarbeidere*. Hentet : 10.mai 2014 fra: [https://www.fo.no/getfile.php/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Yrkesetisk_2011_lav\(1\).pdf](https://www.fo.no/getfile.php/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Yrkesetisk_2011_lav(1).pdf)

Frønes, I. (2013). *Å forstå sosialisering*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Halse Aasted, J. (2007). *Negativ social arv. Om tidlig indsats over for risikobørn og deres familier*. 1. utg. Vejle: Kroghs forlag.

Hammer, T. og Hyggen, C. (2006). Stengte dører? s. 32-51. (red.). Hammer, T. og Øverbye, E. (2006) *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hammer, T og Hyggen, C. (2013). Ung voksen – Risiko for marginalisering. I: T. Hammer og C. Hyggen (red.). *Ung voksen og utenfor. Mestring og marginalitet på vei til voksenlivet*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Harsløf, I. og Seim, S. (2008). Fattigdom i en norsk velferds kontekst. I: I. Harsløf og S. Seim

(red.). *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Henriksen, J. O. og Vetlesen, A. J. (2011). *Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker*. 3. utg. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Jacobsen, D. I. (2010). *Forståelse, beskrivelse og forklaring. Innføring i metode for helse- og sosialfagene*. 2. utg. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Jensen, B. (2005). *Kan daginstitutioner gøre en forskel? En undersøgelse af daginstitutioner og social arv*. København: Socialforskningsinstituttet.

Leenderts, A. T. (2009). *Person og preposisjon. Om menneskesyn og livsverdier i offentlig omsorg*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Levin, I. (2010). *Hva er sosialt arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget.

Lorentzen, T. og Nielsen, R. A. (2008). *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp*. Bergen/ Oslo: FAFO. Hentet 29.januar 2014:
<http://www.fafo.no/pub/rapp/20056/20056.pdf>

Lov om sosiale tjenester i NAV. Lov av 18. desember 2009 nr. 131 om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen.

NOU 2012: 15. Politikk for likestilling Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.

Norvoll, R. (2012). *Sosiale avvik og sosial kontroll*. I: E. Brodtkorp og M. Rugkåsa (red.). *Mellom mennesker og samfunn*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Pettersen, T. (2013). *Skriv Fra Idé til fagoppgave*. 1. utg. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Ploug, N. (2005) *Social arv. Sammenfatning 2005*. København: Socialforskningsinstituttet
Hentet 3.april 2014 fra:
<http://www.sm.dk/data/Lists/Publikationer/Attachments/135/social%20arv%20-%20sammenfatning.pdf>

Prop. 1S (2013-2014). Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak)
Arbeidsdepartementet.

St.meld. nr 41 (2008-2009.). *Kvalitet i barnehagen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Svendsen, L. Fr. H. Og Säätelä, S. (2007). *Det sanne, det gode, og det skjønne. En innføring i filosofi*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Økonomisk sosialhjelp, 2012 (2013). Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet 03.februar 2014
<http://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/statistikker/soshjelpk/aar/2013-06-21#content>

